

Stanislav Kink

Pomen vzgoje za varstvo človekovih pravic

Povzetek: V šolskem procesu in spremljajočih dejavnostih se pojavljajo različne kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Z dopolnili in s popravki šolske zakonodaje se stanje varstva človekovih pravic izboljšuje, vendar se še pojavljajo težave. V varstvu pravic učencev in dijakov se pojavljajo odkloni, kar je odvisno od /ne/jasnosti posameznih zakonskih rešitev in pravilnikov. Razumevanje vzgojno-izobraževalnih procesov je odločilnega pomena tudi za vrednotenje človekovih pravic, še posebno pri tehtanju posameznih pravic, kadar so v morebitni koliziji. Vključenost varstva človekovih pravic na formalni ravni (v šolski zakonodaji), opredeljenih s kurikulumom, pripomore k uresničevanju zastavljenih demokratičnih ciljev in s tem povezanih vprašanj morebitnega protipravnega posega države ali posameznikov v zagotavljanje pravic. Sistemsko razumevanje varstva človekovih pravic je odvisno od politične kulture, institucionaliziranih organov in od kulture organizacije posameznih šol.

Ključne besede: otrokove pravice, svoboda izražanja, učno-vzgojni proces, varstvo pravic.

UDK: 37.015.4

Strokovni prispevek

Stanislav Kink, univ. dipl. komunikolog, vzgojitelj, Dijaški dom Ivana Cankarja, e-naslov: stanislav.kink@guest.arnes.si

Teoretično izhodišče za razvoj kulture spoštovanja človekovih pravic je enostavno, saj poudarja, da so človekove pravice in temeljne svoboščine vrednota demokratične družbe in s tem vrednotno jedro pravne države. Učitelji naj bi bistveno prispevali k razvoju šole in celotne družbe, saj je njihovo delo povezano z dosežki stroke in tudi s problemi družbenega razvoja. V okviru pravic, ki jih obravnavam (osebnostne pravice, predvsem pravice do svobode izražanja), namenjam osrednjo pozornost njihovi varovanosti v šolskem polju. Specifika razvoja varstva pravic učencev in dijakov je v njihovi uveljavitvi in obrambi, kjer je najučinkovitejše sredstvo/varovalo takojšnje prenehanje s kršitvijo pravic. Proti kršitvam imajo mladi kot državljani vsaj formalno na voljo ustrezna civilnopravna sredstva, vprašanje pa je, ali lahko svoje pravice tudi v resnici uspešno uveljavijo in obranijo. Pravice, kot velewa staro reklo, ki je v praksi ni mogoče ustrezno zavarovati, ker ni ustreznega pravnega varstva, *de facto* ni. Koncept varstva človekovih pravic v šoli bi moral biti namesto v sanacijo že nastale škode usmerjen predvsem v učinkovito preventivno dejavnost. Pri tem se v svobodnem duhu poudarjata samostojnost in svoboda namesto povprečnosti in pripadnosti. Predvsem pa moramo v množici teorij, pogledov in pristopov nedvoumno razbrati najpomembnejše pravilo: vse naše delovanje mora biti vse-skozi predvsem v otrokovo korist. V ospredju je dolgoročna korist mladega posameznika, ki bo usposobljen za svobodnega in odgovornega človeka, enakopravno vključenega v družbo in sposobnega samostojnega življenja in odločanja ter ki bo hkrati usposobljen za delovanje v vlogi aktivnega državljana.

Ko hoče pedagoški delavec poleg razvoja šolskih procesov dojemati tudi procese in razsežnosti globalizacije, težav mednarodne skupnosti in medsebojnih povezav, naleti na problematiko človekovih pravic in »globalno etiko«. Ozaveščanje in izobraževanje učiteljev se začne s prepoznavanjem vzgoje za skupne vrednote ter razumevanje človekovih pravic in posameznikovega dostojanstva. Za iskanje okrepljenih temeljev prihodnje šole bi posameznik potreboval poleg pedagoške izobrazbe tudi širši vpogled posameznih družboslovnih področij ter vpogled v razvoj varstva človekovih pravic. Etična načela in poglob-

ljena poklicna zavest naj bi vodili k boljši strokovnosti, saj tako nadaljnji razvoj postmoderne družbe pa tudi napredek na šolskem polju pogojujeta razširjanje spoznanj o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Živeti drug za drugega v skupnosti, in ne drug proti drugemu ob spoznavanju samega sebe pomeni socialno in etično ozaveščanje in razvoj posameznikove osebnosti. Pospeševanje takšnega razvoja, spoštovanje otrokovih pravic in s tem tudi dostojanstva pa zahtevata dodatno usposabljanje vseh sodelujočih v vzgoji in izobraževanju. Razvijanje človeškega, družbenega in kulturnega kapitala je pogojeno z nenehnim spoznavanjem sebe in drugih, s krepitvijo zavesti o nujnosti enotnosti sveta in skupnih vrednotah človeštva ter poteka v iskanju novih prijemov pri šolskem delu in v širšem okolju (Delors 1996). Več pozornosti je treba nameniti solidarnosti ter poudarjati politični, etični in socialni vidik človekovih pravic, predvsem pa je treba več pozornosti posvečati uveljavljanju koncepta varstva človekovih pravic v šoli. Do sedaj je vsaka šolska reforma odkrila nekaj njene slabosti in jih po svojih močeh skušala odpravljati. Sredi devetdesetih je bilo ugotovljeno, da je šola slabo povezana z življenjem, da so učenci pasivni, preobremenjeni, da je šola pretirano storilnostno usmerjena in da ne usmerja dovolj pozornosti na osebni razvoj. Ni dovolj razvijanja motivacije, socialnega vključevanja otrok v šoli, kakovost znanja ni zadovoljiva, ni dovolj poudarjen razvoj otroške samostojnosti in premalo je pobud za samoučenje (Izhodišča kurikularne prenove 1996, str. 10). Povečali naj bi se avtonomija, odgovornost in znanje učiteljev, zmanjšala obremenjenost otrok, povečala sodelovanje učencev in skrb za njihov skladnejši razvoj. Okrepi naj se socialna vloga šole in izboljša kakovost znanja (Izhodišča kurikularne prenove 1996, str. 15). Seveda je ob tem pomembno spoznavanje pojmov in bistva človekovih pravic, razumevanje soodvisnosti in povezave med poklicno etiko in človekovimi pravicami ter njihovo spoštovanje in varovanje v šolskem polju. Učitelji naj bi bili seznanjeni s prizadevanji OZN, Unesca in številnih mednarodnih organizacij za pouk in vzgojo za človekove pravice ter svoje znanje ustrezno izpopolnjevali (World directory of human rights research and training institutions 1995). Dobro naj bi bili poučeni tudi o delovanju pomembnejših nevladnih organizacij, ki se ukvarjajo z vzgojo za mir, demokracijo in človekove pravice. Dodatno znanje in spoznanja o človekovih pravicah omogočajo širjenje ozaveščanja o pomenu šolskega dela pri varovanju človekovih pravic. S širjenjem védenja o razsežnostih človekovih pravic se omogoča tudi ustreznejši razvoj poklicne etike pedagoškega dela.

Razvoj človekovih pravic kot vrednote v šoli

V letu 2008 praznujemo šestdeseto obletnico sprejetja Splošne deklaracije človekovih pravic, kar je dober razlog za razmišljanje o pomembnosti in nujnosti poučevanja in vzgoje za človekove pravice. Prvi odstavek 26. člena Splošne deklaracije človekovih pravic zagotavlja pravico do izobrazbe: »Vsakdo ima pravico do izobrazbe. Izobraževanje je brezplačno vsaj na začetni in temeljni stopnji. Šolanje na začetni stopnji je obvezno. Tehnično in poklicno šolanje mora biti

splošno dostopno. Višje šolanje mora biti na osnovi doseženih uspehov vsem enako dostopno.« Pravica do izobraževanja sodi med socialne pravice, za katero mora jamčiti država podpisnica Splošne deklaracije človekovih pravic in pozneje nastalih mednarodnih konvencij in paktov. V okviru civilne družbe pomembnejše nevladne institucije »v ospredje svojih izobraževalnih politik postavljajo zlasti ekonomsko in državljansko izobraževanje, poantirano s človekovimi pravicami. Zavzemajo se tudi za določene standarde v šolah, ki izhajajo iz otrokovih pravic.« (Medveš 2008, str. 9) Pri tem človekove pravice niso nekaj, kar je mogoče vzpostaviti naenkrat, za vedno in v celoti. Bolje jih je moč razumeti kot moralni družbeni projekt, to pomeni, da pospešujejo razvoj vzorcev vedenja oziroma tako stanje v družbi, v katerem je mogoče razširjanje prostora tako svobode posameznika kot tudi družbene svobode. V najširšem pomenu lahko pravico opredelimo kot možnost obstoja in razvoja posameznika v najširši šolski skupnosti oziroma možnost uresničevanja njegovih temeljnih potreb na temelju kar najširše pojmovane enakosti. Pri tem ima dvojen pomen: pravica kot upravičevanje do nečesa in na drugi strani hkrati pravica do varstva. Kot ugotavlja Bay, naj bi bila pravica »upravičenje in varstvo, ki je družbeno sankcionirano na način in v obsegu, ki je primeren za zadovoljitev človekovih potreb« (Bay 1980, str. 6). Pravica naj bi bila torej »veljavna zahteva, ki je utemeljena na človekovi potrebi« (ibid.). Med klasičnimi človekovimi pravicami v sklopu kulturnih pravic zavzemata osrednje mesto pravica do izobrazbe in pravica svobodnega kulturnega ustvarjanja. Sem prištevamo tudi novodobne t. i. »zelenе pravice«, kamor spadajo na primer pravice do zdravega okolja, zdrave prehrane.

V šoli je nadvse pomembno uveljavljanje temeljnih kriterijev demokratičnosti in spoštovanja človekovega dostojanstva ter ustvarjalnosti. Za kakovostno življenje v šoli in razvoj primernih medosebnih odnosov je pomemben zlasti razvoj humanosti, sodelovanja, solidarnosti in spoštovanje človekovih pravic ter dostojanstva. Sama ideja spoštovanja, upoštevanja in varovanja človekovih pravic v šoli je blizu ideji kontrolne teorije, v kateri so upošteevane posameznikove potrebe. Medčloveški odnosi so v obeh idejah zasnovani na potrebi po varnosti, svobodi, samouresničevanju in priznanju. Od učno-vzgojnega procesa se pričakuje več seznanjanja z razvojem in razumevanjem človekovih pravic ob spoštovanju posameznikovega dostojanstva. Pogosto uporabljen strokovni izraz človekovo dostojanstvo je vrednota, katere vsebinska interpretacija je spremenljiva od primera do primera v različnih okoljih in časovno pogojena. Vendar so v šolskem okolju tako pravice učiteljev kot tudi pravice učencev velikokrat premalo spoštovane in pomanjkljivo varovane. Večji obseg varovanja pravic je mogoč v šolah, kjer delujejo v skladu s skupno vizijo šole, ki so jo sami izbrali. Za potek življenja in dela na šoli so odgovorni učitelji in učenci, primerne medosebne odnose dosežejo z medsebojnim dogovarjanjem, v katerem se posamezne zadeve urejajo z manj prisile, prikrasjanja in ogrožanja drugih. Za odkrivanje vzrokov posameznih težav in napetosti se iščejo skupne poti za umirjanje in reševanje izpostavljenih nasprotij. Medveš opozarja da, »čeprav je pouk osrednja naloga šole in tudi po času pomeni njeno najboljše dejavnost, vzgojnega vplivanja in učinkovanja šole *ni mogoče pojasniti iz pouka*. Vzgojni presežek

šole je produkt *celotne klime in kulture odnosov v šoli*.« (Medveš 2007, str. 54) Čeprav kot del razvitega sveta upoštevamo nasvete, priporočila in zahteve mednarodnih organizacij, je za nas najpomembneje napraviti več korakov od besed k dejanjem in uresničevanju otrokovih pravic v šoli. Za odgovornost učencev in dijakov je treba poskrbeti v dogovoru skupaj z njimi, šolo in starši; prizadevanja za vzpostavitev ugodne in spodbudne klime naj bodo stalno prisotna. Tako se tudi oblikuje večja stopnja medsebojnega zaupanja, to pa je za razvoj varstva otrokovih pravic, še posebno za upoštevanje zasebnosti in intimne otrok nadvse pomembno. S tem učitelji pripomorejo k utrjevanju njihove zavesti in pozitivne samopodobe. Zato je uspešnejši učitelj, ki zna težave in navzkrižja reševati s pozitivnim pristopom, s humorjem in optimizmom, umirjeno in uvidevno (Kiriaco 1997).

Vzgojno in izobraževalno pristojnost šole urejajo zakonske določbe. Predvsem na področju vzgoje prihajajo mladostniki (in starši) v konflikt s šolo oziroma razmerjem učenec – starši – država. Vendar velja poudariti, kot razmišlja Zver, »da je področje vzgoje in izobraževanja eno tistih, kjer je prav zaradi součinkovanja številnih dejavnikov težko predvideti vse učinke še tako dobro zamišljenih teoretičnih konceptov, da je težko dobro zamišljene teoretične koncepte preliti v konkretno prakso, kjer se cilji dejansko tudi uresničujejo« (Zver 2006, str. 91). Svobodne šole, ki etične vrednote razvijajo na vzgoji za človekove pravice in medsebojnem spoštovanju, se odrekajo indoktrinaciji. Kjer so primerne urejeni medčloveški odnosi, učenci šolo razumejo in vzamejo kot svojo, njihov odnos do učiteljev in součencev se lahko predvsem zaradi medsebojnega sodelovanja nenehno izboljšuje. Toda prenašanje vrednot in vednosti kot temeljno poslanstvo sodobne šole z današnjo prakso neoliberalnih pristopov izgublja nekatere pomembne oporne točke. Ko šole izdajajo »razkošne«, publikacije, hkrati prevzemajo komercializirano sporočanje govora, v kateri je bleščavost pogosto pomembnejša od vsebine same. »Vzgoja in izobraževanje sta v jedru logika darila in nasprotnega darila med generacijami.« (Laval 2005, str. 311) Pri tem se pojavlja tudi vprašanje morebitnih pomanjkljivosti ali prednosti šole glede varstva človekovih pravic. Danes je tako participacija kot tudi samoevalvacija podsistemov v šoli mogoča le z demokratičnim načinom vodenja. Še tako idealizirana »učeca se skupnost« šole odprtih možnosti brez primerne humusa organizacijske kulture lahko začne popuščati pod neoliberalnimi pritiski vodstva in ne zmore dovolj zagotavljati razvoja varstva človekovih pravic.

Svoboda izražanja mlade generacije

Mladostniki se pogosto sprašujejo o pomenu svoje identitete. Kot poudarja Ule, večina delovanja na identiteti pripada simbolnim oziroma diskurzivnim redom, ki jih posameznik nezavedno in na videz spontano sprejema kot ozadje svojega delovanja in s tem razumevanja sveta ter zavedanja svojih pravic. Tu je bistven proces subjektiviranja, v katerem se posameznik »vpiše« v simbolni red diskurzov, se v njem prepozna kot socialni akter (Ule 2000). Posameznik se

identificira z določenim mestom v diskurzu, pri tem pa sprejema tudi določeno odgovornost in samostojnost za lastno delovanje. Vendar oblikovanje osebne identitete po Luckmannu ni ločen proces. »Čeprav je intersubjektivno zrcaljenje najpomembnejša razsežnost, kar zadeva oblikovanje osebne identitete, še posebej v zgodnjih letih človeškega življenja, je to samo ena razsežnost interakcij, z različnimi, različnimi nameni.« (Luckmann 2007, str. 386) Za šolanje je značilno, da izvaja institucionalni nadzor. Pri tem vceplja disciplino, ne le z vcepljanjem občutka za družbeni čas, in posreduje pomembne elemente družbene zaloge znanja in vrednot skupine, okolja in družbe, v kateri otrok odrašča (Luckmann 2007, str. 369).

Ena izmed občutljivejših mladostnikovih pravic je svoboda izražanja. Pojavlja se vprašanje, kdaj šola ali dijaški dom kot institucija začne omejevati to človekovo pravico. Svoboda izražanja obsega ne samo svobodo misli, govora in javnega nastopanja, temveč tudi svobodo izražanja v ožjem pomenu, kot jo zagotavljata 19. člen Splošne deklaracije človekovih pravic in 39. člen slovenske ustave. Morebitna meja med svobodo izražanja in svobodo vesti, misli ali vere je v vsakdanjem življenju velikokrat precej nejasna. Konvencija o otrokovih pravicah v prvem odstavku 13. člena govori, da svoboda izražanja otroka obsega po otrokovi izbiri prosto iskanje, sprejemanje in širjenje vsakovrstnih informacij in idej. Svoboda izražanja, kot poudarja Konvencija, ni omejena samo na posamezne načine iskanja, sprejemanja in širjenja informacij, kamor štejemo ustno, pisno, tiskano, elektronsko obliko prenosa informacij. Konvencija o otrokovih pravicah obsega številne določbe, ki posredno varujejo mladostnikovo dostojanstvo (tako na primer 16., 37. in 38. člen Konvencije o otrokovih pravicah), vendar pa ne vsebuje samostojnega člena, ki bi mladostniku neposredno zagotavljal pravico do dostojanstva. Ker upoštevanje sogovornikovega dostojanstva in sočasno posameznikove pravice do izražanja mnenj ipd. ne poteka vedno usklajeno, je mogoče razhajanje. Šola bi morala, v skladu s svojimi cilji, spoštovati svobodo misli in spodbujati oblikovanje lastnih stališč pri mladostnikih, brez političnega indoktriniranja in poskusov izvajanja mnenjskega nasilja nad mladostniki. Pri tem je treba upoštevati že izkazano protislovje med novodobnim razumevanjem multikulturalizma na eni strani in željam po krepitvi »narodne kulture« oziroma identitete. V sistemu vzgoje in izobraževanja Republike Slovenije je prisotno tudi razvijanje zavesti o državni pripadnosti, narodni identiteti ter vedenju o zgodovini Slovenije in njeni kulturi (peta alineja 2. člena Zakona o financiranju vzgoje in izobraževanja /ZOFVI/, četrta alineja 2. člena Zakona o gimnazijah /ZGim/). Ustavno je zavarovana pravica iz 61. člena Ustave, ki poudarja, da ima vsakdo pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

Načeloma šola ali dijaški dom nima nikakršne pravice posegati v pravice in svoboščine dijakov zunaj šolskega pouka ali vzgojnih dejavnosti, to velja tudi za svobodo izražanja, dokler, izjemoma, ne bi naleteli na izjave učencev ali dijakov zunaj vzgojno-izobraževalnega procesa, ki neposredno napadajo šolo/dijaški dom in ogrožajo njuno vzgojno-izobraževalno delo. »Šola ima proti učencu, ki z izjavami povzroča škodo, tudi civilnopravna sredstva. Lahko ga toži za odškodnino,

če ji je ta z določeno izjavo na primer povzročil upad vpisa in s tem škodo.« (Novak 2004, str. 189)

Kot pri vseh drugih pravicah velja zamejitev meje svobode izražanja s spoštovanjem pravic drugih. Pri tem pa šola ne sme dopuščati takšnih oblik izražanja svobode izražanja, ki bi ogrožale čast, dostojanstvo ali osebno varnost. Pod svobodo izražanja razumemo tudi dejanja, ki izražajo posameznikovo mnenje z mimiko, gestikulacijo, razkazovanjem raznih simbolov in nošenje živopisnih sloganov (na primer na majicah). Tudi sodobnim trendom podrejen način oblačenja lahko s slogom, barvami in izborom materialov prištevamo k svobodi izražanja posameznikovih misli in prepričanj.

Pravica do svobodnega izražanja lastnega mnenja

Konvencija o otrokovih pravicah, ki jo je Slovenija notificirala kot nasledstvo Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah (ratificirala jo je že nekdanja Jugoslavija), določa pravico do svobodnega izražanja z 12. in s 13. členom. V prvi alineji 12. člena države pogodbenice jamčijo otroku, ki je sposoben izoblikovati svoja mnenja, pravico do svobodnega izražanja le-teh v vseh zadevah v zvezi z njim, o tehtnosti izraženih mnenj pa se presoja v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo. Konvencija o otrokovih pravicah v 13. členu zagotavlja otroku pravico do svobode izražanja, ki zajema svobodno iskanje, sprejemanje in širjenje vsakovrstnih informacij in idej, ne glede na meje, v ustni, pisni, tiskani ali umetniški obliki ali na kateri koli drug način po otrokovi izbiri.

Pravica do svobodnega izražanja lastnega mnenja v šolah ni izrecno določena v zakonih, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja (ZOFVI, ZOŠ, ZGim, ZPSI in ZIO). Vendar pa je mogoče pravico definirati z razlago posameznih zakonskih določb, ki šole obvezujejo, da v skladu s predpisi dijakom omogočijo možnost vplivanja in soodločanja o zadevah na šoli (varuh človekovih pravic, 2007).

ZOFVI iz leta 1996 je omogočal, da v svetu šole, ki je njen organ upravljanja, sodelujejo na ravni poklicnih šol, gimnazij in dijaških domov tudi predstavniki vajencev oziroma dijakov. Zakon je določal obvezno sestavo sveta šole: dva predstavnika ustanovitelja (države), pet predstavnikov delavcev šole, dva predstavnika staršev in dva predstavnika vajencev oziroma dijakov. Predstavniki dijakov niso imeli nikakršnih omejitev pri delovanju v svetu, zakon celo ni izključeval možnosti, da bi bili izvoljeni za predsednika sveta, vendar se to ni zgodilo. V praksi dijaki na sejah svetov niso imeli velike moči, saj so jih z lahkoto preglasovali preostali, številnejši člani sveta. V svetu šole so lahko predstavniki dijakov oziroma vajencev popolnoma avtonomno zastopali stališča tistih, ki jih predstavljajo, čeprav niso bili vezani na njihova navodila in niso imeli tako imenovanega »imperativnega mandata« (varuh človekovih pravic, 2007). Leta 2007 sprejeti ZOFVI je sodelovanje dijakov v svetu šol opustil. Svet šole/dijaškega doma sestavljajo: trije predstavniki ustanovitelja, trije predstavniki delavcev in trije predstavniki staršev. Če je ustanoviteljica šole država, je v svetu eden

izmed članov predstavnikov ustanovitelja predstavnik lokalne skupnosti, na območju katere ima šola sedež (ZOFVI 2007, člen 46).

Na periodične oddelčne sestanke staršev z učitelji so lahko vabljeni tudi dijaki, da povedo svoje predloge, želje in pripombe in k šolskemu delu. Pri dijakih takšna praksa krepi samozavest in občutek, da so upoštevani kot enakopravni sogovorniki, še posebno v višjih letnikih, ko dijaki vse bolj spoznavajo možnosti in svoje pravice, predvsem pa bolje spoznavajo sebe, druge in celotno šolsko okolje, s tem pa tudi svoje dolžnosti in odgovorno ravnanje.

Po Zakonu o gimnazijah minister za šolstvo podrobneje določi dolžnosti dijakov ter postopek in način izrekanja ukrepov in o šolskem redu. Vendar pa je glede na ustavno ureditev po mnenju ombudsmana to sporno. Ustava namreč določa, da se pravice in dolžnosti lahko urejajo le z zakonom. Na njegova večkratna opozorila ministrstvo pojasnjuje, da lahko podzakonski akt hitreje spreminja in s tem prilagaja različnim novim življenjskim situacijam (varuh človekovih pravic, 2007). Zakon o gimnazijah v 31. členu določa, da lahko dijaki organizirajo skupnost dijakov, ki deluje na ravni šole in v oddelkih. Skupnost dijakov organizira obšolsko življenje in delo in obravnava vprašanja, povezana z izobraževalnim delom in upravljanjem, ter daje organom šole svoje predloge (Zakon o gimnazijah 1996). V Zakonu o gimnazijah, sprejetem v začetku leta 2007, je omenjeni člen 31 (skupnost dijakov) povsem identičen prvotnemu iz leta 1996. Vendar pa noben predpis ali akt šole ne določa postopka obravnave predlogov skupnosti dijakov, zato je ta pravica bolj deklarativne narave in vprašljive praktične vrednosti v smislu uresničevanja pravice do izražanja svojega mnenja. Pravica do izražanja mnenja se namreč ne bi smela končati zgolj s samim dejanjem izraza, temveč bi morala spodbuditi tudi ravnanje druge strani, torej strani, ki ji je bila namenjena, saj sicer pravica nima prave vsebine in je le mrtva črka na papirju. Že omenjeni zakon tudi določa, da se dijaki gimnazij lahko povezujejo v združenja gimnazijcev, vendar pa iz zakona ne izhaja, kakšne naj bi bile njihove naloge in vsebina delovanja. ZOFVI je v svojem 72. členu, v katerem govori o avtonomiji šolskega prostora, nedvoumen: Dejavnosti, ki niso povezane z vzgojo in izobraževanjem, se lahko izvajajo v javnem vrtcu oziroma šoli samo z ravnateljevim dovoljenjem. V vrtcu in šolah ni dovoljeno delovanje političnih strank in njihovih podmladkov.

Pojem izražanja mnenja ne zajema le besed oziroma govora, temveč se nanaša tudi na slike, podobe, simbolno izražanje in celo oblačenje. V Sloveniji nimamo predpisov, ki bi določali način oblačenja v šolah (izjeme so zaščitna oblačila pri posameznih predmetih oziroma športna oblačila). Vprašanje, ali sme posamezna šola predpisati uniforme ali druga obveznega oblačila, ker za to ni ustreznih predpisov, tako ostaja odprto.

Po mnenju ombudsmana tudi zasebne šole nimajo pravice predpisovati uniforme, prav tako tudi verske šole ne smejo predpisovati obveznih verskih simbolov. Dijaki imajo lahko obleko, nakit, frizuro in mejkap v skladu s svojim prepričanjem in jih učitelji zgolj zaradi tega ne smejo preganjati, razen če bi na tako motili pouk ali če bi s temi simboli kršili pravice drugih (na primer drugače mislečih ali vernih in podobno) (varuh človekovih pravic, 2007 a).

V Sloveniji je z ustavo določena ločenost verske skupnosti in države, zato se v javnih šolah ne smejo pojavljati verski simboli. Ni pa prepovedano, pa tudi ne preganjano izkazovanje verskih simbolov na obleki, nakitu ali v frizurah dijakov, ki so pri takšnem izražanju svojega prepričanja svobodni. Njihova svoboda je omejena le s pravico drugih, da jih s temi simboli ali znaki ne želijo oziroma drugače posegajo v njihove pravice.

Ni še pozabljen pripetljaj, nastal z odločitvijo vlade Republike Slovenije, ko je vsem državnim institucijam in organom pa tudi vsem prebivalcem Republike Slovenije priporočila, naj z minuto molka počastijo spomin na preminulega papeža Janeza Pavla II. Ministrstvo za šolstvo in šport je v svoji okrožnici priporočilo, naj organizatorji različnih prireditev in vodstva ustanov javnega pomena, med katere spadajo tudi vzgojno-izobraževalni zavodi, žalovanje po lastni presoji in moralni drži prilagodijo izvajanju svoje dejavnosti. »Zato minister priporoča, da otroke, učence in dijake seznanite z namenom tega dneva žalovanja in jim pojasnite razloge za morebitne odpovedi že dogovorjenih aktivnosti.« (Okrožnica MSS, št. 604-02/2005) Nekateri posamezniki so v medijih zahtevali posredovanje varuha človekovih pravic, ker naj bi priporočilo vlade kršilo pravice neverujočih.¹

V Pravilniku o šolskem redu (2004) v 11. členu (skupnost dijakov) Dijaška organizacija Slovenije ni navedena kot stanovska organizacija slovenskih dijakov. V 13. členu so opredeljeni načini javnega protesta. Dosedanja ureditev je od Dijaške organizacije Slovenije zahtevala, da v ustreznem roku obvesti ravnatelja šole o protestu, ki ga organizira, ter vsem udeležencem priskrbi opravičila. Po novem mora le-ta voditi poimenski seznam vseh udeležencev protesta, ki ga mora poslati šolam in vsakemu dijaku izročiti poimensko opravičilo. Ker so nove rešitve za Dijaško organizacijo Slovenije organizacijsko težko izvedljive, vidi v tem »poskus oviranja demokratičnega izražanja stališč« (Dijaška organizacija Slovenije 2007). »Spremembe tega člena vidimo kot povračilen udarec lanskoletnega organiziranega protesta *Črna sreda*, s katero so dijaki in študenti jasno izrazili svoje nestrinjanje do reform.« (Ibid.) Dopuščanje dijaških protestov, kot ga pozna obstoječa pravna ureditev, ni sporna z vidika varovanja pravice do izobrazbe. Zanimivejše je vprašanje primernosti takšne ureditve z vidika pedagoške doktrine in vzgojne paradigme, če imamo v mislih, da dolžnost obiskovanja pouka ni usmerjena proti svobodi zbiranja, temveč je v dobro izobraževanja.

Na seji državnega zbora Republike Slovenije 28. novembra 2006 so poslanci sprejeli novelo ZOFVI, kljub jasnemu in večkratnemu nasprotovanju Dijaške organizacije Slovenije. Dijaki so bili do sedaj zastopani v svetu šole z dvema članoma v enajstčlanskem svetu šole, po novem je ta devetčlanski in brez dijakov. »Ker dijaki najbolj vemo, kaj se na naših šolah dogaja, in ker smo najpomembnejši segment naših šol, se nam zdi nerazumljivo, zakaj bi nas kdo

¹ Po varuhovem mnenju pomeni minuta molka za umrlo osebo izraz spoštovanja in ne gre za mešanje verske opredelitve oziroma za vsiljevanje verskih običajev ali vrednot. Izkazalo se je, da v zvezi s tem vprašanjem v šoli ni bilo težav (letno poročilo varuha človekovih pravic 2006).

hotel utišati in nam preprečiti demokratično izražanje stališč. Spremembe nas degradirajo na raven osnovnih porabnikov storitev brez pravice soodločanja.« (Dijaška organizacija Slovenije 2007a) Kljub številnim protestom Dijaške organizacije Slovenije je bila srednješolska populacija izrinjena iz sveta šole in s tem izničena njena možnost udeležbe v deliberativnih demokratičnih šolskih procesih. Družbena vloga srednješolske populacije in pomembnost pravice izražanja mnenja se tako sooča z nekoliko dvomljivim načinom interpretiranja vsebine in pomena uresničevanja človekovih pravic, to pa pomeni približevanje kršenju pravic dijakov, ki pred iztekom šolanja postanejo nosilci volilne pravice in s tem aktivni državljani.

Mehka resničnost skritega kurikula

Za postmoderno družbo predstavljajo človekove pravice in temeljne svoboščine skupni civilizacijski imenovalec. Nagle družbene spremembe v vzgoji in izobraževanju iz različnih razlogov pogojujejo, da določena pravica ali svoboščina sčasoma pridobi tudi nekoliko drugačen pomen od že uveljavljenega. Za mladostnike je v iskanju lastne identitete pomembno uresničevanje njihovih pravic v preprečevanju institucionalnega nasilja, kot je na primer nezmožnost izbire, avtoritarnost, prisila, zatiranje ustvarjalnosti, drugačnosti. Sodobni koncept varstva človekovih pravic, vključen v vzgojno-izobraževalni proces na formalni ravni (v šolski zakonodaji), opredeljenih s kurikulumom, pripomore k boljšemu in hitrejšemu uresničevanju takšnega varstva. Morebitno protipravno poseganje države v posamezne pravice pospešuje oživljanje starih, preživetih idealov in sočasno iskanje novih, ki se jim lahko le bolj ali manj približujemo. Za kakovostno vzgojo in izobraževanje, v katerem se spoštujejo posameznikove temeljne pravice in sočasno uveljavljajo spremembe in izboljšave, pogojene z demokratizacijo pluralne družbe, je nujno poleg vzgoje za spoštovanje človekovih pravic in dostojanstva tudi stalno izpolnjevanje dolžnosti in krepitev odgovornosti.

V šolskem kurikulumu se kaže tudi udejanjanje človekovih pravic: pravice in dolžnosti mladostnikov, pravila vedenja in ravnanja, vzgojno ravnanje in ukrepanje. Čeprav učinki niso vidni v kratkem času, je organiziranje kurikula ves čas prisotno kot politično in ideološko vprašanje. »Obstajajo skrita 'pravila igre' institucije, s katerimi so, v obliki pričakovanj konformnosti in prisile normiranja, v učence in učenke prikrito usmerjene kulturne in ekonomske vrednote in strukture socialne nepravilnosti.« (Popp 2004, str. 55) Mladostniki sprejemajo etične in moralne standarde z vsebinami, opredeljenimi v kurikulumu, ravno tako tudi v interakciji z učitelji in vzgojitelji, na sestankih šolskih skupnosti, z interesnimi dejavnostmi, šolsko klimo in posamičnimi zgledi. Bolj ko bo posameznik opremljen s funkcionalnim znanjem, h kateremu sodi tudi spoštovanje človekovih pravic, bolj bo plemenita misel o univerzalnosti človekovih pravic na ponovni preizkušnji, kajti skriti kurikulum posreduje, med drugim tudi, katere vrednostne drže in načini vedenja so pomembnejši za lažje preživetje ob sočasnem dobrem delovanju posameznika (Larcher 2004, str. 40). Zakonodajni

odnos države do vzgojno-izobraževalnega procesa bi moral združevati starše, učitelje in učence za isti smoter – kakovost vzgoje in izobraževanja na podlagi spoštovanja temeljnih pravic vseh sodelujočih.

Izziv sistemskega in političnega odnosa

Če želi aktualna šolska politika ob priznavanju pomena človekovih pravic sprejemati odločitve na šolskem polju, mora odločati na podlagi strokovnih argumentov, in ne na podlagi argumenta moči, omogočati mora spodbujanje k nadaljnjemu razvoju varstva pravic in pri tem opozarjati tudi na dolžnosti. Na dvoje značilnosti človekovih pravic in svoboščin je treba še posebno opozoriti. Človekove pravice in temeljne svoboščine niso absolutne, kar pomeni, da jih je ne le dovoljeno, temveč celo nujno omejiti, kadar je treba zavarovati druge pravice in svoboščine, oziroma ko gre za varstvo javnih interesov, ki so pomembnejši od določene pravice v nekem konkretnem primeru. Ker je nujno funkcionalno ravnoesje človekovih pravic, ga ni mogoče prepustiti uvidevnosti aktualne vladajoče politične in ekonomske elite, naključnim spoznanjem ali vsakokratnim interpretacijam birokracije glede na trenutne okoliščine, želje ali potrebe. V šolstvu je nujno vzpostaviti in gojiti do človekovih pravic resnejši, spoštljivejši in odgovornejši odnos. Tudi od države moramo aktivni državljani zahtevati največjo mogočo stopnjo odgovornosti pri njenem delovanju, še posebno v razvoju na področju šolstva, za katerega naj se bolj prizadeva. Hkrati moramo mladim omogočiti vedenje in ustrezno znanje za napredovanje v vlogo aktivnega državljana. Strokovna javnost mora biti ustrezno seznanjena z vprašanji in s problemi nadaljnjega razvoja šolske sfere in korektno obveščena o dogajanjih in spremembah. Profesionalno, razumno in osebno odgovorno mora biti tudi poročanje medijev o dogajanjih v šolstvu. Javni mediji morajo biti sposobni prepoznavati razlike med odgovornim in konstruktivnim strokovnim nastopanjem subjektov s področja šolstva v javnosti in kontraproduktivnim samopromocijskim nastopanjem. Strokovno in pronicljivo delovanje specializiranih medijev, ki se ukvarjajo s šolskim poljem, pa mora obdržati demokratizacijsko in nadzorno funkcijo.

Literatura

- Bay, C. (1980). Universal Human rights Priorities: Towards a rational order. V: International Human Rights (ur. J. Nelson in V. M. Green). M. Coleman Enterprises Inc. Stanfordville.
- Delors, J. (1996). Učenje: skriti zaklad: poročilo mednarodne komisije o izobraževanju za enaindvajseto stoletje, pripravljene za Unesco, str. 193–196. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Dijaška organizacija Slovenije (2007): Predlog pravilnika o šolskem redu brez vključitve Dijaške organizacije Slovenije. Dostopno na: <http://www.dijaska.org/comment.php?>

- comment.news.56 (21. 5. 2008).
- Dijaška organizacija Slovenije (2007a): DOS poslal ministru dopis o težavah dijakov. Dostopno na <http://www.dijaska.org/page.php?27> (30. 12. 2007).
- Evropska konvencija o varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Uradni list RS, št. 33/1994. Mednarodne pogodbe, št. 7/1994.
- Izhodišča kurikularne prenove: nacionalni kurikularni svet (1996). Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet 1996.
- Kiriaccou, C. (1997). Vse učiteljeve spretnosti. Radovljica: Regionalni izobraževalni center, str. 83–102.
- Konvencija združenih narodov o otrokovih pravicah. Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe, št. 15/1990; Akt o nostrifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacij združenih narodov in konvencij. Mednarodne pogodbe, Uradni list RS št. 9/1992.
- Larcher, D. (2004). Srhljivi skriti kurikulum. Poročilo iz podzemlja šole. *Sodobna pedagogika*, 55, št. 55, str. 36–53.
- Laval, C. (2005). Šola ni podjetje. Neoliberalni napad na javno šolstvo. Ljubljana: Krtina. Letno poročilo varuha človekovih pravic 2006. Dostopno na: http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/varuh_LP_2006-SLO.pdf (20. 4. 2008).
- Luckmann, T. (2007). Družba, komunikacija, smisel, transcendenca. Ljubljana: Študentska založba.
- Medveš, Z. (2007). Vzgojni modeli v reformski pedagogiki. *Sodobna pedagogika* 58, št. 4, str. 50–69.
- Medveš, Z. (2008). Globalizacija in slovensko šolstvo. *Sodobna pedagogika* 59, št. 1, str. 7–24.
- Novak, B. (2004). Šola in otrokove pravice. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Okrožnica Ministrstva za šolstvo in šport, št. 604-02/2005. Splošna priporočila o ravnanju ob dnevu žalovanja v Republiki Sloveniji ob smrti papeža Janeza Pavla II. Dostopno na http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageup/okroznice/papez_06_04_2005 (17. 1. 2008).
- Popp, U. (2004). Skriti kurikulum. *Sodobna pedagogika* 55, št. 2, str. 54–68.
- Pravilnik o šolskem redu v srednjih šolah (2004). Ljubljana: ULR, 82, 9905. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200482&stevilka=3627> (25. maj 2008).
- Splošna deklaracija človekovih pravic, prejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine 217 A (III), 10. decembra 1948. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102&L=0> (12. 5. 2008).
- Varuh človekovih pravic (2007): Pravica otrok so svobodnega izražanja lastnega mnenja v šolah in šolskih zavodih v Republiki Sloveniji. Dostopno na: http://www.varuh-si/index.php?id=106&L=0&L=encryptionKey=&tx_ttnews/backPid=48&tx_... (20. 2. 2008).
- Varuh človekovih pravic (2007 a). Pravica otrok so svobodnega izražanja lastnega mnenja v šolah in šolskih zavodih v Republiki Sloveniji. Dostopno na: http://www.varuh-si/index.php?id=106&L=0&L=encryptionKey=&tx_ttnews/backPid=48&tx_... (31. 5. 2008).
- UNESCO (1995). World directory of human rights research and training institutions. Paris: UNESCO 1995.
- Ule, M. (2000). *Sodobne identitete*. Ljubljana: ZPS.

Zver, M. (2006). Nekaj tez o pravicah do enakosti in drugačnosti v edukaciji. *Sodobna pedagogika*, 57, št. 2, str. 84–92.

Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 33/1991-I, 42/1997, 6672000, 24/2003.

Zakon o financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI). Uradni list RS, št. 12/1996, 97/2003.

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja – uradno prečiščeno besedilo (2005). Ljubljana: ULRS 98. Dostopno na: <http://www.uradni.list.si/1/objava.jsp?urlid=200598&stevilka=4298> (10. 1. 2008).

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (uradno prečiščeno besedilo) (2007). Ljubljana: ULRS št. 16, str. 1830. 23. 2. 2007. Dostopno na [http://www.uradni-list.si/1/content?id=78530&part=highlight=zakon+organizaciji ...](http://www.uradni-list.si/1/content?id=78530&part=highlight=zakon+organizaciji...) (20. 7. 2008).

Zakon o gimnazijah (ZGim). Uradni list RS, št. 12/1996, 59/2001.

Zakon o gimnazijah (uradno prečiščeno besedilo) (2007). Ljubljana: ULRS 1. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?n=20071&dhid=86926> (31. 5. 2008).

KINK, Stanislav

THE SIGNIFICANCE OF EDUCATION FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION

Abstract: Various violations of human rights and fundamental freedoms appear in the school process and accompanying activities. With amendments to the school legislation, human rights protection is improving, however, problems still turn up. Deviations appear in the field of the protection of the rights of primary and secondary school pupils, depending on the (non-)clarity of individual laws and regulations. The understanding of education processes is also crucial for the evaluation of human rights, especially when pondering individual rights in collision. The inclusion of human rights protection at the formal level (in school legislation), specified by curriculum, contributes to the achievement of the democratic goals set and to the related issues concerning any illegal intervention of the state or individuals in the assertion of rights. The systemic understanding of human rights protections depends on the political culture, institutionalised bodies and the organisational culture of individual schools.

Keywords: rights of the child, freedom of expression, education process, protection of rights.